

5. UNA QÜESTIÓ DE TOPONÍMIA

A cada lloc el seu propi nom

Quin nom ha de tenir el nostre municipi? El nom de Binissalem per al conjunt de la vila i la parròquia tan sols es consolidà al final del segle XV, tot i que el nom de Rubines persistí en ús molt més temps. Aquest fet es pot deure als esforços d'una tendència política que voldria perllongar l'ús de l'antic nom, o perquè l'administració civil illenca emprà el nom de 'Rubines'* fins al segle XVI, tot i que la parròquia l'havia abandonat molts anys abans. A més, fins a dia d'avui, qualsevol història de Binissalem diria que inicialment hi va haver el nucli o assentament de Rubines, i que després, el 1300, es fundà una nova vila, a l'alqueria adjacent de Benisalem,** amb la qual, molta poc a poc, i amb resistència, es fongué Rubines. El fet és que des de 1230 ambdós es desenvolupaven en paral·lel, però Benisalem era superior en tot moment com a nucli urbà.

L'any 1229 hi havia, probablement, quaranta o cinquanta alqueries i rafals en el lloc on ara hi ha dos municipis: Binissalem i Lloseta. Les alqueries més importants eren Rubines i Benisalem d'acord amb l'ortografia antiga. En ambdós llocs suposem que hi havia edificacions i pobladors abans de la conquesta, encara que tenim documentació específica tan sols per Benisalem.*** En arribar el nou règim, les alqueries foren repartides entre

Imatge de construcció i fabricació de totxos del *Haggadah de Barcelona*, un llibre d'oracions jueves que data de la meitat del segle XIV. Aquesta imatge representa els anys que els israelites havien passat com esclaus a Egipte. [Fig. 22]

diferents porcioners i prengueren diferents vies urbanístiques.

Del que serà el nucli urbà, l'alqueria de Benisalem, una part o possiblement tota, fou donada als "homes de Vic", com pensa Vich Salom, que digué que "consta que estava situada en la porción de los hombres de Vich,

(*) En altres pobles l'administració civil també continuava emprant el nom de la parròquia en lloc del nom de la vila, en casos que aquests eren diferents. Podia haver estat per peresa, o reticència burocràtica a modificar una classificació arxivística establerta.

(**) Segons l'historiador Vich Salom, "Era, pues, finca campestre que, después de la Conquista, quedo enclavada en la recién fundada Rubines" (Juan Vich Salom, 1953, p. XV)

(***) Parlant de l'origen dels pobles, l'arquitecte i historiador Gabriel Alomar destaca "[...] la existencia de un núcleo primitivo, de origen islámico, o tal vez anterior. Este núcleo se halla siempre en la confluencia de varios caminos, caminos que en el conjunto de la isla forman la red antiquísima de comunicaciones que la cubre" (Gabriel Alomar, 1976, p.62).

(*)
 Juan Vich Salom, 1953,
 p. XVI. L'ardiaca tenia la
 seva porció a Canarossa.
 Per exemple, l'alqueria de
 Morneta era de l'ardiaca, a
 diferència de l'alqueria de
 Benisalem.

seguidores de su paisano, el Arcediano de Barcelona, D. Bernardo de Villagranata.* Sembla que els homes de Vic ho parcel·laren sense una directriu clara. Les porcions corporatives solien ser administrades per un procurador o comissionat que seguia l'única política de donar preferència als nadius de la comarca del propietari. Tenim el nom, Bermat Gozell/Gadell, d'un procurador dels homes de Vic, que estava en actiu a partir de l'any 1233 (RRV 1).

L'actuació que més influí en el desenvolupament de Benisalem fou la cessió que els porcioners feien a l'església de Mallorca. Entre 1230 i 1249 tots els propietaris originaris, des del rei fins als porcioners més humils, cediren el 10% dels seus béns a l'església mallorquina. Els homes de Vic cediren la seva part de l'actual Binissalem al bisbe i el capítol de canonges. Aquests no tardaren a repartir tot el que no havia estat establert abans, conseqüència de la política eclesiàstica del màxim aprofitament dels seus terrenys.

Així, hi havia una gran diversitat de colonitzadors a un lloc on ja hi havia cases, albergs com en deien, una mesquita i probablement un mercat, tots situats prop de la cruïlla d'artèries importants, dues que corrien en sentit nord-sud, amb altres que conduïen de l'extrem sud-est al nord-oest de l'illa. El dinamisme proporcionat per les bones comunicacions i l'oportunitat d'intercanvis econòmics afavoriren el lloc de l'alqueria de Benisalem. L'activitat immobiliària fou constant els primers anys, segons els documents que tenim. La majoria dels colonitzadors reberen terrenys no molt grans, des de tan sols un o dos albergs fins a terres de 8, 16 o 32 quarterades, que havien de "millorar i construir [hi] cases", (1256) o "amb la condició que hi habitara" (1236) (ambdós RRV 1).

L'actuació més significativa a l'alqueria de Rubines fou la construcció d'una església, seguida una dècada després per la ratificació de la parròquia. Des de 1248, la parròquia de

Agrimensors del segle XIV treballant. La imatge és d'un tractat occità. [Fig. 23]

Rubines abraçava tota la comarca: Lozeta, Aiamans, Benisalem i Beniagol (Biniagual), a més dels nuclis menors. No obstant això, l'esperat increment de població als voltants de l'església no es produí.

Una vegada declarada Rubines com a parròquia, però, els noms de les alqueries van correspondre amb menys claredat als punts geogràfics, i la gent va tendir a abandonar aquests com a referència. Pensem que la rivalitat entre els tres centres principals de població, Lozeta, Rubines i Benisalem, ja s'havia iniciada.

No podem oblidar Lloseta, que formà part de Binissalem fins al 1842. Tenim constància que a la dècada del 1280 el cavaller Togores ja hi havia edificat el seu propi oratori, dedicat a la veneració d'una icona de la verge i el nin Jesús, probablement portada des dels Pirineus, encara que la tradició la va envoltar de misteri i successos sobrenaturals. Els propietaris de Lloseta foren controlats pel cavaller, que mantingué el poble sota condicions quasi feudals fins al segle XIX. Mentre els llosetins tardaren sis

segles a alliberar-se legalment de Binissalem l'autoritat senyorial en fou la referència. El batle senyorial de Lloseta havia actuat amb bastant autonomia des del segle XIV.

L'ascens a municipalitat a l'inici del segle XIV fou, des del principi, per a tota l'àrea de la parròquia de Rubines. A Rubines mateix, però, no hi ha evidència d'un creixement i posterior disminució de població; simplement no va créixer. Diu Vich Salom de la relació entre les dues parts: "Pasados sólo unos lustros pertenecía esta Alqueria (Benisalem) a la Porción de lo Temporal, por cuya Curia era administrada. Por lo menos, a causa de unas donaciones consecutivas le pertenecía una gran parte. Como dato curioso y favorable, esta curia tenia por costumbre el dispensar o eximir del pago de ciertos censos a los que de su porción adquirian terrenos para edificar, lo que no hacian las curias reales a que pertenecía Rubines, medio eficaz para atraer a los habitantes de Rubines, aumentando la una en número de edificios y disminuyendo la otra" (Joan Vich Salom, 1953. p.XVI).

A una nota del mateix historiador, llegim que la mensa capitular, que tenia censos alodials a pagar sobre l'alqueria Benisalem, demostrava "gran interés en que rapidamente se poblara la nueva Binisalem y quedara sola y abandonada la antigua Rubines" (1953, p. XVI). Examinant les evidències disponibles, sembla obvi que les decisions de l'església promocionaren la centralitat de Binissalem, tant o més que les ordinacions del rei Jaume II.

El nom de la nova vila reial tardà molt de temps a reflectir correctament els canvis físics del territori. El nom de Rubines, d'un poble que no arribà a ser, sols es perdé gradualment. Amb l'empenta de les ordinacions, en el nostre cas probablement a partir de 1310 (la data del primer batle reial que coneixem és de l'any 1311), el desenvolupament de Binissalem, ja l'àrea més poblada, fou irrefrenable. Allà hi estava ubicat el vertader centre de la vila, amb noves infraestructures municipals i nous serveis, al voltant de l'actual plaça de la Quartera.

La designació va començar a ser confosa de veres des d'aleshores, perquè hom deia Robines quan es parlava de la vila de Binissalem, com ha comentat el catedràtic Llabrés: "[...] aci Binisalem se llama Robines" (Notícies, sense número de pagina). No hi ha raons per pensar que la vila organitzada segons les ordinacions de Jaume II era tan sols el nucli de Binissalem, ni que s'adoptà deliberadament aquest nom. No hi ha menció de cap determinació en aquest sentit en la documentació contemporània. Al contrari, en les comunicacions oficials, el nom de Robines persistí quasi dos-cents anys més.

La gent, però, podia apreciar la creixent importància de la vila de Binissalem, ubicada dins la parròquia de Rubines. Binissalem creixia i també creixia la nova organització municipal, amb el batle reial al cap de la universitat*, amb oficials, jurat i prohoms per consellers, amb els serveis d'una carnisseria i forns reials, fins i tot un mercat cobert i probablement nous pous. La designació d'un 'carrer nou' ja és indicativa del creixement de la vila. També hi havia carrers 'nous' a altres pobles com Alaró i Inca, a la mateixa època.

Els pobladors distingiren perfectament la parròquia de la vila. Els testimonis d'un

Una dona que porta un fus baix el braç dóna gra a les seves gallines. No podem explicar la gallina gegant. A l'època tot era possible i la línia entre verídica i imaginari no estava ben definida. [Fig. 24]

(*)
 Universitat era el terme emprat a l'època quan es parla del "conjunto de habitantes de una población, demarcación o ámbito territorial determinado, en representación de los cuales actúa algún organismo o delegación" (Casanova y Todoli, López Bonet, 1986, p. 109).

(*)
Transcripció d'E.K.Aguiló,
1890. N'hi ha una còpia
traduïda al català a
l'annex, *La súplica de*
1369. (p.48)

judici de l'any 1404 són molt clars. Un esclau, Johan Tartre, fou contractat un dia per treballar per un veí de Binissalem i al vespre anà "a la bassa de la Torra [petit assentament conegut avui com Can Cabrit] amb dues bèsties mulars [...] que hi havia amanades per abeurar". Allà fou atacat per uns joves i tot seguit algú "venc-se'n a la vila de Binissalem e fer-ne clamor al senyor batle".

Una dona, Caterina, qui vivia a prop, "muller d'en Jacme Bastard de la Torra", veié el que passava i testificà "que la dita hora va venir corrent d'avers la bassa de la Torra lo dit Johan Tartre que feia la via vers Alaró. E apres ve venir un hom que li venia a darrera però no feia la sua via, ans se'n anava vers Binissalem" (*Judicis 2*, p. 128, 129).

El delicte ocorregué en el municipi, que coincidia amb la parròquia, però fora de la vila. Totes les persones involucrades s'identifiquen amb una referència geogràfica. Dels atacants, dos foren "del Pou Bo", i el tercer fou "full de [...] hitador de la parròquia de Robines". Johan Tartre era "en talla amb n'Arnau Rovira, sabater de la vila d'Incha". Era "en la cantonada de Narcis Massanes, de la vila de Binissalem" quan

els joves, que després l'atacaven a la bassa, el cercaven i l'amenaçaven (*Judicis 2*, p. 127, 128, 129).

La gent que vivia dins l'àrea de l'antiga alqueria de Benisalem eren 'de la vila de Binissalem' o 'del lloc de Binissalem', mentre que els que en vivien fora podien ser 'de Robines', 'del lloc' o 'la parròquia de Robines', o d'un altre dels poblets que formaren el municipi, com, per exemple, Biniagol o Pedaç.

Des de l'any 1340, si no abans, era palès que Rubines estava condemnada a ser no més que un barri de Binissalem. No sabem quan es proposà per primera vegada que l'església parroquial es traslladàs des de Robines a Binissalem. Tal canvi d'ubicació no era inusual; al poble veí d'Alaró (B. Guasp Pr, 1973, p. 15), per exemple, es construí una església nova a la vila 'd'avall' el 1340, per reemplaçar la primera de 'els damunts', que era un lloc molt estret aferrat al costat rocós de la muntanya. A Alaró no hi hagué, sembla, més problemàtica que la reticència a contribuir econòmicament a la construcció del nou edifici per part d'alguns propietaris no residents.

A Binissalem, però, el canvi significava bastant més que un senzill trasllat per a alguns pobladors de Robines, Aiamans, Lloseta i Alcudieta (encara més a prop d'Inca), que expressaven amb una eloqüència notable el seu sentit de frustració i pèrdua en la petició dirigida personalment al governador de Mallorca l'any 1369. El document mostra la protesta pel canvi de l'església al centre de Binissalem.* Diversos historiadors han destacat el clam religiós dels suplicants, però més significatiu encara és el clam econòmic, expressat amb una retòrica prou elegant. No obstant el dictamen, que sembla salomònic, i que congelava tota obra en ambdós centres, l'església parroquial es construí a Binissalem, mentre que de l'església i del cementiri primitiu en queden tan sols indicis: un mur, uns trossos de pedra i, fins ara, quatre esquelets.

Nois robant fruita, un gamberrisme del més corrent i menys seriós que l'atac a l'esclau, Johan Tartre.
[Fig. 25]

Amb la nova església, la seu de la parròquia i de la vila estaven unides legalment, *de fet i de iure*, al mateix lloc. Ha persistit, però, fins al segle XXI, un sentiment nostàlgic al voltant del nom de Robines, sentiment que té poc relació amb els carrers i les cases. La pugna que començava entre els propietaris respectius pel poder econòmic i el prestigi de ser la seu de governació, es dilueix amb els anys, però es resisteix a desaparèixer del tot.

En els anys que tractem s'esmenta molt "Rubines" en tot tipus de documents, però

es refereixen al municipi de Binissalem. Són noms que havien acumulat un complicat bagatge de fets i ficcions. Binissalem, però, ha estat i ara és el nom del municipi i de la parròquia. Així proposem emprar el nom de Binissalem en parlar de la unitat municipal, escrit a la manera normalitzada d'avui. Guardarem l'ortografia antiga per parlar de l'alqueria corresponent.

FONTS CITADES

- _Jaime Lladó Ferragut, Juan Vich Salom, "Prólogo al Catálogo de la sección histórica del Archivo Municipal de la villa de Binisalem", 1953
- _Gabriel Alomar, *Urbanismo Regional en la Edad Media, "Las Ordinacions" de Jaime II (1300) en el reino de Mallorca*, 1976
- _RRV1
- _Notícies
- _Judicis 2, 2003
- _B. Guasp, Pr., *Alaró y su Castillo*, 1973
- _Transcripció de E.K. Aguiló, "Sobre La Iglesia Antigua de Rubines y la Nueva de Binisalem", (llatí), *BSAL* 7, 1890

FIGURES CREANT BINISALEM

CAPÍTOL 4

- [17] Maître de la Cité des Dames, Vincent of Beauvais, *Le Miroir Historial* (vol. IV), (1400-1410) França, vegeu Wikipedia: Pope Innocent IV
- [18] Josep Renalias, Santa Maria del Poblet, atribució: '1.Lohen 11', Wikimedia Commons
- [19] vista parcial d'una fotocòpia del pergami, "Butla del Papa Innocenci IV" (14 d'abril, 1248) Ciutat Vaticana
- [20] *Llibre dels Reis*, Codex 1, folio 338 (1334) Arxiu del Regne de Mallorca, Wikimedia Commons
- [21] Atlas d'història de Mallorca, 2001-2005, p. 124

CAPÍTOL 5

- [22] *The Barcelona Hagaddah*, (vers el 1340) Add. 14761 f.30v, The British Library
- [23] Bertrand Boysset, *Traite d'Arpentage*, (1406) Bibliothèque Inguimbertaine, Ms 327, Provença, Wikipedia
- [24] *Luttrell Psalter*, (1325- 40) Add. MS 42130 f. 166v, The British Library
- [25] Jehan de Grise, *Roman d'Alexandre* MS 264, 96r (1338-1344) Flandès, amb permís de Bodleian Libraries, University of Oxford

Creant la vila de Binissalem

Un mosaic de cent-cinquanta anys del Regne de Mallorca,
des del 1231

Pel que fa a les imatges, fotografies i il·lustracions: Atès que algunes fotografies, imatges i il·lustracions contingudes en aquesta obra han estat realitzades per tercers, la reutilització i difusió d'aquestes no està coberta per la llicència Creative Commons ni per cap altra llicència, per la qual cosa la seva utilització serà responsabilitat de la persona que en faci ús. En cas que un tercer trobàs que en aquesta obra s'ha fet un ús no autoritzat de les seves imatges, fotografies o il·lustracions pregam que es posi en contacte amb info@creantbinissalem.com per a la seva retirada o correcció.